УДК 81'37

І. О. Голубовська, д. ф. н., проф.; В. Я. Жалай, к. ф. н., доц.;
Н. М. Биховець, к. ф. н., с. н. с.; Т. Г. Линник, к. ф. н., с. н. с.;
А. Ф. Пархоменко, к. ф. н., доц.; І. І. Рахманова, доц.;
Л. М. Рубашова, к. ф. н., доц.

СЛОВНИКОВА СТАТТЯ БАГАТОМОВНОГО СЛОВНИКА ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Багатомовність і практичність новітнього словника лінгвістичних термінів визначають вимоги до відповідних організації та структури словникової статті, типу гасел і підгасел, розумного компромісу між науковістю та зрозумілістю дефініцій, адекватності перекладних гасел та іншомовних відповідників, а також типу і матеріалу для ілюстрацій. У статті враховується практичний досвід укладання словника, який дозволяє переосмислити деякі теоретичні підходи і запропонувати відповіді на численні виклики, що постають перед словникарями.

Ключові слова: українське термінотворення, абетково-гніздовий підхід, критерій гасла і підгасла, критерій вдалого тлумачення терміна, анізоморфізм, адекватність перекладного терміна, термінологічний дублет, функція та тип ілюстрацій, принцип мовної послідовності, зона опису, структура словникової статті.

Многоязычие и практичность новейшего словаря лингвистических терминов обусловливают требования к соответствующей организации и структуре словарной статьи, типу заголовков и подзаголовков, разумному компромиссу между научностью и понятностью дефиниций, адекватности переведенных заголовков и иноязычных эквивалентов, а также типу и материалу для иллюстраций. В данной статье учитывается практический опыт составления словаря, что позволяет переосмыслить некоторые теоретические подходы и предложить ответы на многочисленные проблемные вопросы, которые встают перед составителями словаря.

Ключевые слова: украинское терминотворчество, алфавитно-гнездовой подход, критерий заголовка и подзаголовка, критерий удачной дефиниции термина, анизоморфизм, адекватность переведенного термина, терминологический дублет, функция и тип иллюстраций, принцип языковой последовательности, зона описания, структура словарной статьи.

A multilingual and practical character of the new dictionary of linguistic terms determines requirements for a respective organization and structure of an entry, types of entry terms and sub-entry terms, a reasonable compromise between a scientific character of definitions and their understandability, the adequacy of translated entry words and their foreign equivalents as well as kinds of illustration material used for them. The article takes into account the practice of compiling a dictionary, which results in changing some theoretical assumptions and allows addressing numerous challenges that dictionary compilers are faced with.

Key words: Ukrainian term-making, alphabet nest approach, criterion of an entry word and a sub-entry word, criterion of a good term definition, anisomorphism, adequacy of a translated term, terminological doublet, function and type of illustrations, principle of language consistency, entry zone, entry structure.

Згідно з історичними розвідками, перші словники з'явилися у Шумерії наприкінці 4-го тисячоліття до н. е. Цікаво, що ці списки слів на глиняних

© Голубовська І. О., Жалай В. Я., Биховець Н. М., Линник Т. Г., Пархоменко А. Ф., Рахманова І. І., Рубашова Л. М., 2013

табличках були по суті термінологічними словниками, які включали назви рослин, мінералів, знарядь, матеріалів, тварин тощо [12, с. 234]. За шумерських часів, але трохи пізніше (а саме наприкінці 3-го тисячоліття) виникла потреба створити і двомовні шумерсько-аккадійські словники. В Європі перші одномовні словники виникли приблизно 5-го століття до н. е. у давній Греції. Це були пояснення архаїчних, діалектних чи рідкісних слів у творах античних авторів. Термінологічні словники (наприклад, глосарії медичних термінів Гіппократа) з'явилися у греко-римську епоху вже 1–2-го століття н. е. У той час існували як одномовні, так і двомовні словники. Не дивно, що переклад відігравав тоді величезну роль через численні комерційні, політичні та культурні зв'язки греків та римлян з іншими народами. Суто термінологічні словники набували популярності в Європі саме у часи розквіту освіти, науки та техніки, а також розвитку міжнародної співпраці в різних сферах суспільно-політичної та культурної діяльності народів як Європи, так й інших континентів. Отже після греко-романського періоду це були часи Ренесансу, Просвітництва, індустріальної революції XIX ст., науково-технічних винаходів XX ст. [12, с. 223–242].

Цифрові технології XXI ст. уможливили створення, зберігання і швидке поповнення величезних термінологічних баз даних, а також корпусів контекстів вживання термінів в усіх сферах науки і техніки, що є життєво необхідним для існування глобалізованої фахової спільноти. Звичайно, такі сфери, як комп'ютерна технологія чи медицина поповнюються новими поняттями швидше за лінгвістику, проте порівняльний аналіз надрукованих словників лінгвістичних термінів, які вважаються авторитетними джерелами для філологів, показують як застарілість багатьох термінів, так і численні прогалини у словникових статтях [3; 4].

Укладання новітнього словника лінгвістичних термінів з перекладом термінів на кілька мов стикається з такими викликами, як добір реєстрових слів; специфіка їхніх відповідників у різних мовах; лексика та граматика словникової статті; структура та зона опису словникової статті; розмір та ступінь інформативності словникової статті; модальність словникової статті [3; 4]. Через складність і неоднозначність цих питань, а також внаслідок практичнго досвіду укладання сучасного лінгвотермінологічного словника, варто повернутися до деяких з них у цій статті і запропонувати відповіді на них та деякі інші питання термінологічного словникарства.

Як ми вже говорили у попередніх статтях, більшість словників подає терміни як іменники, словосполучення та прикметники. Наголошувалось також, що інші частини мови часто-густо не представлені у словниках. Проте практика укладання словника показує, що дієслівні чи дієприслівні форми відносно рідко утворюються від лінгвотермінів, більше того, вони не відрізняються за значенням від відповідного іменника чи прикметника (наприклад, *conjugation* – *conjugate*; *граматичний* – *граматично*) і створюються за моделями, які існують у відповідній мові. Якщо дієслова, як ядро речення, і варті уваги, особливо коли їх іншомовні відповідники

варіюються [3, с. 21], то прислівникові терміни навряд заслуговують на окреме місце у словнику. Складнішою є проблема прикметників, бо вони можуть номіналізуватися (наприклад, *приголосний*), мати різні формотворення і сполученість з іменниками (наприклад, *стильовий* і *стилістичний*; *нім. syntaktisch; Syntax*-), а також створювати з іменниками окремі поняття (наприклад, *морфемний шов*). З огляду на це, прикметники необхідно долучити до словника, але тоді постає питання, які з них слід включити як деривати у словникові статті, а які винести разом із іменниками в окремі гасла.

Загалом критерієм гасла-словосполучення є його функціонування як одиниці, значення якої не є сумою значень її складових, тобто його ідіоматичність. Словосполучення особливо характерні для термінологічних словників. Згідно з Сидні Лендау, відсоток багатослівних гасел перевищує 50 % усіх гасел в науково-технічних словниках [5, с. 114]. Тому типовим для багатьох термінологічних словників є абетково-гніздовий підхід, за яким абеткування стосується лише гасел, а в словниковій статті подаються словосполуки як підгасла у різних комбінаціях з гасловим словом. На нашу думку, така організація статті є найбільш доцільною для новітнього лінгвістичного словника, бо вона пришвидчує пошук терміна і дає уявлення про взаємопов'язані поняття в межах однієї статті, що сприяє систематизації знань і способів вираження споріднених понять.

Словники на кшталт словника лінгвістичних термінів Ахманової, де кожен прикметник є самостійним реєстровим словом і має посилання на відповідний іменник, виявляються незручними у користуванні. Пошуковий підхід, що використовується в комп'ютерних технологіях, виопуклив проблему кількості кроків пошуку і для друкованих видань. Послівний реєстр ускладнює і подовжує пошуки відповідної дефініції у словнику, бо кількість кроків пошуку принаймні подвоюється, а то і потроюється.

З іншого боку, словники реєстру із словосполученнями, які побудовані за абеткою першого слова сполуки, спрощують пошук терміну, проте вони не є компактні. Більше того, вони часто дублюють без особливої потреби інформацію в тлумаченнях, оскільки ці визначення містяться у різних частинах словника. Наприклад, в Оксфордському лінгвістичному словнику термін *grammatical meaning* подається на с. 164, а термін *lexical meaning* на с. 224, і в кожній з цих статей вони порівнюються одне з одним [10]. Можливо, для енциклопедій [7; 8], окремі статті для різновидів одного поняття мають сенс, бо там подається деталізована інформація про різні підходи та інтерпретації термінів, проте у стислому словнику набагато краще було б подати ці значення як підгасла одного гасла *meaning*. Коли ж іменник не має окремого термінологічного значення (як *акт* у терміні *мовленнєвий акт* чи *знання* у терміні *фонові знання*) або іменник разом з прикметником створюють окреме поняття, яке не є сумою значень кожного компонента (як, наприклад, *семантична зв'язність* або *функціональна перспектива речення*), тоді варто виносити їх в окремі гасла. Теж саме стосується іменникових словосполучень, які функціонують як самостійні термінологічні одиниці (наприклад, *спосіб дії,*

фігура мови/мовлення). Коли ж прикметник описує різновид поняття, витлумаченого у статті, тоді варто подавати словосполучення як підгасло (наприклад, різні види значень, слів, речень, стилів тощо).

Надання відповідників українських термінів чотирма мовами є іншою проблемою, яка постає перед укладачами словника. З одного боку, наш словник зорієнтовано на українського читача, проте переважно на такого, який обізнаний не лише з теоріями славістики, але й з загальнолінгвістичною термінологією та теоріями германістики та романістики, загального мовознавства, а з іншого боку, існує багато підручників місцевих філологів, написаних іноземною мовою, де використовуються терміни, створені на теренах колишнього Радянського Союзу, але невідомі фахівцям – носіям відповідної мови. Наприклад, усі радянські і пострадянські англісти використовують буквальний переклад терміну *функціональний стиль*, а саме *functional style*. Проте у питомій англомовній літературі не існує такого терміна, там використовують натомість терміни *register*, *sublanguage*, *style*. Крім того, досить багато термінів є щільно пов'язані з явищами, притаманними лише певним мовам (групам мов), або з певною теорією чи напрямком, і не мають сталих відповідників в інших мовах (наприклад, неперекладне українське слово *суржик* або назви різних теорій Н. Хомського у перекладі на інші мови). З цієї причини автори багатьох словників, які ставлять за мету подати відповідники іншими мовами, включають іншомовні відповідники не всіх термінів або перекладають їх буквально, не позначаючи, що це є їх власний переклад або приблизний відповідник терміна. І це стосується не лише новітніх, але й традиційних термінів. Наприклад, лінгвотермін *узгодження* (рос. *согласование*) в словнику О. С. Ахманової має такі англійські відповідники, як *concord, congruence, agreement, coordination,* у словнику Ж. Марузо наведено еквіваленти *concord*, *agreement*, а в енциклопедії О. О. Селіванової подається лише один відповідник – *agreement*. Насправді англійськими відповідниками цього терміну в значенні синтаксичного чи семантичного зв'язку є слово *agreement*, а також рідше – *concord*, а в іншому значенні, а саме *узгодження* (*часів*) – *sequence* (*of tenses*). Що стосується *congruence*, то це окремий термін нейролінгвістики, якому відповідає український термін *конгруентність*, в той час як *coordination* має відповідником термін *сурядність*. У словнику-енциклопедії Селіванової реєстрове слово *координація* як окремий тип узгодження між підметом і присудком подано з буквальним англійським перекладом *coordination*, що вносить плутанину, бо в англістиці термін *coordination* означає синтаксичний зв'язок між рівнозначними словами, словосполученнями чи реченнями, тобто *сурядність*, в той час як термін *agreement* включає будь-які узгодження в числі та особі, включно з підметом і присудком.

Отже, задля послідовності перекладу термінів у словнику варто розрізняти офіційні відповідники термінів і авторські, прийняті у певній спільноті чи буквальні переклади, позначаючи всі останні відповідним графічним знаком, наприклад, зірочкою (*). Це надасть можливість користувачеві критично

підходити до вибору запропонованих відповідників, які в певному контексті можуть мати інші варіанти перекладу. Також варто відповідально підходити до буквальних перекладів або надання відповідників із загальних, неспеціалізованих словників, щоб уникнути міжмовних омонімів, а то й просто помилок.

Ще однією проблемою укладачів багатомовного словника є синонімія термінів (і в чисто практичному сенсі укладання словника – перехресні посилання) та введення нових термінів в україністику, якими послуговуються германісти та романісти (оскільки крім російської, у нашому словнику залучено також англійську, французьку та німецьку мови).

Лендау вважає термін *синоніми* неприйнятним для позначення різних термінологічних назв одного об'єкту і пропонує натомість називати їх *варіантами*, бо на відміну від "слів звичайної мови, наукова номенклатура залежить від процесу називання та від зовнішніх фізичних обставин чи властивостей називання речей" [5, с. 146]. Незалежність виникнення двох термінологічних назв одного поняття від слововжитку дійсно характерна для певних термінів, проте не для всіх. Це також залежить від мови термінотворення і від галузі науки. Наприклад, у лінгвістичній номенклатурі певний термін часто співіснує як паралельний дублет з мовної, а не зовнішньої причини, а саме у результаті запозичень з іншої мови (пор. англ. *subordination* і *hypotaxis*; укр. *підрядність* і *гіпотаксис*, де другий термін пари запозичений з грецької). Для української лінгвістичної номенклатури характерним є існування величезної кількості паралельних термінів, особливо у галузях мовознавства, пов'язаних з вивченням іноземних мов, а також запозичень, які описують явища, не притаманні нашій мові. У зв'язку з цим виникають питання щодо добору гасел та підгасел, в також типу перехресних посилань.

Ми пропонуємо позначати перехресне посилання на абсолютний синонім чи варіант за допомогою скорочення *тж*. (також). Наприклад, *спірант*, *тж. фрикатив, приголосний щілинний*. При цьому варто подумати, чи надавати однакове визначення для кожного дублета для зручності користувача (можливо, з різними ілюстративними прикладами), чи відсилати його до найпоширенішого терміна, питомого українського терміна або першого терміна за алфавітом. Проблема полягає в тому, що далеко не завжди можна визначити, який термін найуживаніший, як у вищенаведеному прикладі. Крім того, вживання терміна може залежати від особистого вибору, уподобань чи спеціалізації фахівця (наприклад, український філолог може надати перевагу терміну *уособлення*, а германіст – *персоніфікація*). Недоліком абеткового підходу є те, що тлумачення певного терміна саме по собі надає більшої ваги саме цьому терміну, що може не збігатися з його реальним уживанням.

Якщо для розуміння терміна важливо порівняти його з контрастним поняттям, чи відрізнити близький, але відмінний термін, чи зрозуміти інше поняття, яке включено у дефініцію цього терміна, чи помістити термін у відповідний контекст родового поняття, теорії, методу дослідження, то пропонується інша позначка – *пор*. (порівняйте). Наприклад, *парадигма, пор. синтагма*; *цитата, пор. алюзія*, *інтертекстуальність*.

Однією з проблем двомовних, не говорячи вже про багатомовні словники, є анізоморфізм вихідної і цільової (цільових) мов. Інакше кажучи, "цільова мова часто не має відповідників до гасел вихідної мови" [5, с. 24]. У контексті лінгвістичних термінів, багато з яких є запозиченнями, це явище має і зворотний бік, тобто самі гасла можуть бути фактично перекладами чи транслітерацією іншомовних слів для опису явищ, притаманних цільовій мові. Спрямованість нашого словника на найпоширеніші європейські мови, вивчення яких послуговується власною метамовою, диктує добір гасел та підгасел, які виходять за межі традиційної лінгвістичної номенклатури україністики [3], що дозволяє, з одного боку, допомогти студентам, які вивчають кілька мов, знайти відповідники потрібним термінам, а по-друге, ввести в українську лінгвістичну номенклатуру терміни, які відповідають реаліям цих мов. Наприклад, в українознавчих словниках, що освітлюють граматичний час, означені лише чотири часи (як гасла чи підгасла), типові для цієї мови, але нема дефініцій часів, типових для найпоширеніших германо-романських мов (перфект, імперфект, тривалий час тощо). Це стосується й інших граматичних категорій. Проте у сучасному світі український філолог має володіти кількома мовами, включно з неслов'янськими, а це занурює його в світ інших понять і, відповідно, інших терміносистем. Більше того, це дозволяє ввести україномовну термінологію у ширший європейський контекст і розширити перспективу порівняння різних підходів до вивчення мов.

Проте адекватний добір гаслових термінів, притаманних германістиці та романістиці, ускладнюється нерідко через неусталеність чи неадекватність відповідників, які вже використовуються в лінгвістичній літературі. Наприклад, термін англ. *false friends of translators*; фр. *faux amis du traducteur*; нім. *falsche Freunde des Übersetzens* зазвичай перекладається буквально як *фальшиві друзі перекладача*. Проте ми навели вагомі аргументи на користь іншого перекладу, а саме *псевдо-друзі перекладача* [2], який ще не став поширеним терміном. З цієї причини пропонується включити обидва терміни як гасла з перехресним посиланням, де традиційний, проте неадекватний термін маркується зірочкою.

З іншого боку, багато термінів сучасних західних теорій мовознавства не перекладаються, а транслітеруються (наприклад, *еквівокабульний*, *холонім*, *партонім*, *юкстапозит* тощо), в той час як можна було би знайти цим неоковирним варваризмам зрозумілі українські відповідники. У зв'язку з цим пропонується ставити зірочку також перед гаслами, які не є адекватними відповідниками з вагомих причин, і робити перехресне посилання на термін, який пропонується натомість.

У нашій попередній статті підіймалися проблеми простоти-складності мови означень [3], а також структури зони опису словникової статті [2]. Складність цих проблем змушує нас повернутися до цих тем у світлі практичного досвіду укладання лінгвістичного словника-довідника.

Згідно з Ладіславом Згустою, визначення має будуватися на таких засадах: 1) необхідно пояснити всі слова, що містяться в дефініції; 2) визначення не

повинне містити слів, які зрозуміти важче, ніж витлумачуване слово; 3) витлумачуване слово не можна вживати у власній дефініції, проте можна вживати похідні слова, якщо вони мають окремі дефініції (визначення); 4) дефініція має відповідати частині мови витлумачуваного слова [14. с. 34]. Виходячи з власної практики, Лендау переосмислює ці принципи, організуючи їх у порядку їхньої важливості.

По-перше, автор наголошує на необхідності уникати замкненого кола, що означає заборону на означування слова в термінах його самого чи через слова його гнізда, "хіба що відповідне слово має окреме незалежне означення" [5, с. 161]. По-друге, він коментує, що вимога витлумачувати всі слова має обмежене застосування у науково-технічних словниках, де належить витлумачувати лише пов'язані з цим предметом терміни, а не загальні слова. По-третє, автор говорить про типову помилку непрофесійних фахових словників, де терміни описуються, проте не визначуються. Причиною цього є нерозуміння різниці між словом і поняттям, бо фахівці можуть надавати перевагу поняттям, забуваючи, що словник є реєстром слів [5, с. 166].

Автор перераховує критерії вдалої дефініції гасла. З шести критерії дотичними до термінів є чотири: 1) пріоритет суті, (тобто починати треба з самого визначення, а не з чогось на кшталт "слово, що означає"); 2) стисліcть; 3) уникання неоднозначності; 4) виважене застосування припису простоти дефініцій [5, с. 168-172].

Щодо останнього, то на думку автора, вимога тлумачити кожне слово простішими словами необгрунтована і хибна. "Правило простого означення вносить плутанину між простотою форми та вжитку й простотою змісту, ігноруючи той факт, що адекватне визначення часто потребує знання інших, попередніх термінів, аби уникнути перетворення дефініцій на довгі есеї з підручника" [5, с. 171]. Як зазначає автор, словники, що містять прості визначення, не неодмінно ліпші; часто їхні редактори жертвують точністю заради легшого розуміння. Це найчастіше стосується загальних словників, бо спеціалізовані науково-технічні словники зазвичай не поступаються складністю визначень, а університетські словники є компромісом між двома крайностями.

Щодо саме термінологічних словників, автор зауважує найпоширеніші помилки їхніх укладачів: 1) нерозуміння, що опис, запозичений із підручника, не є дефініцією; 2) висвітлення не всіх значень терміна, які відбивають інші погляди; 3) нерозуміння відмінності між номенклатурою наукових термінів та словниковим реєстром (тобто між енциклопедією і термінологічним словником); 4) нерозуміння, що часто на практиці взаємозамінно вживаються слова, які не є точними дублетами; 5) нерозуміння того, що кожна дефініція має бути самодостатньою, окремою від усіх інших дефініцій [5, с. 189–191].

З огляду на ці рекомендації, порівняймо чотири дефініції терміну *перифраз* (одну англійську, одну російську та дві українські):

1. "**Periphrasis**. From Gk 'about-speech' (cf. **circumlocutio(n)** as the Latin equivalent), a statement or phrase which uses more words that are strictly necessary. (See also REDUNDANCY). […]" [12, p. 146].

2. "перифраз *см*. парафраза
перифраза *см.* парафраза

ПАРАФРАЗА *англ*. paraphrase, periphrasis, *фр*. périphrase, *нем*. Periphrase, *исп*. periphrasis. 1. Описательное выражение. 2. Троп, состоящий в замене обычного слова (простого обозначения некоторого предмета одним словом) описательным выражением. □ *Русск*. вечный город *вм.* Рим, город на Неве *вм.* Ленинград. *Парафраза поэтическая*. □ *Русск*. Унылая пора! Очей очарованье! *вм.* осень; лазурный свод *вм*. небо. *Парафраза-табу*. □ *Русск*. хозяин тайги *вм*. медведь. *Парафраза эвфемистическая*. □ *Русск*. пишущий эти строки *вм*. я, автор" [1, с. 312].

3. "**ПЕРИФРАЗ**, перифраза (від грец. *paraphrasis* – описовий вираз) – мовний зворот, вид тропу, який полягає в тому, що замість назви особи, предмета, якості, дії, вживається описовий вираз: *вчителі – майстри педагогічної ниви*, *я – ваш покірний слуга*, *річки – артерії Землі*. […] [8, с. 293].

4. "**ПЕРИФРАЗА** (**ПЕРИФРАЗ**, **ПАРАФРАЗА**) (від гр. periphrasis – зворот, описовий вислів) – стилістична фігура, заміна знака певного поняття описовим найменуванням або навмисно іншим знаком. Розрізняють логічні й образні П.: перші є результатом кореферентності (*Василь* і *директор школи*), другі – оцінно-емотивної виразності (*лев* і *цар звірів*). […] **Paraphrase, periphrasis**" [7, с. 552].

Усі визначення, крім ахманівського, є довшими статтями і містять додаткову інформацію про функції та особливості різних типів перифраза, проте ця інформація виходить поза межі дефініції *per se*. Перше, що впадає в око, це смислові розбіжності в грецькому слові, який є етимологією цього терміна, в українських статтях. Річ у тім, що в грецькій мові префікси *para-* і *peri-* мають різні значення: відповідно *beside*, *beyond* і *about*, *around*, що відбивається в обраних нами західноєвропейських мовах, які мають два різні відповідники, що не є взаємозамінними. Такі еквіваленти, як англ. *paraphrase*, фр. *paraphrase*, нім. *Paraphrase* дотичні лише до першого значення ахманівської статті, а другому значенню, яке посилається на відповідну стилістичну фігуру, відповідають англ. *periphrasis, фр.* périphrase*, нім. Periphrase*. В українській та російський мовах такого розрізнення немає, і всі варіанти терміна можуть вживатися у однаковому контексті.

Аналізуючи ці означення у термінах наведених Лендау критеріїв, можна побачити, що до кожного з визначень можна висловити певні претензії. Щодо повноти значень, то найкращим є ахманівська дефініція (2), яка включає нестилістичне і стилістичне вживання терміну. Особливо це виправдано в контексті викладання мов, де вміння перифразовувати (у першому значенні) є одним із необхідних мовленнєвих навичок (звичайно, варто додати до статті ще відповідне дієслово). Проте дефініція другого значення терміну занадто багатослівна (порушено принцип стислості). Це також стосується ілюстрацій та різновидів, які не є необхідні у цьому контексті (табу, евфемізм є окремими термінами, які не обов'язково треба прив'язувати до перифраза). Щодо підгасла "поетичний перифраз", то воно просто застаріло. Також розкидання дублетів на різних сторінках є недоліком добору гасел, про яке ми вже

неодноразово говорили, на відміну від словника-енциклопедії Селіванової (4), яка усі варіанти слова надає поряд.

Припис пріоритету суті також порушується в 2 і 3, де автори вживають слова, які не мають смислового навантаження: "состоящий в", "який полягає в тому, що", чого уникають усі інші автори.

Порушення критерію неоднозначності (пов'язано) є наслідком нерозрізнення термінів *троп* і *стилістична фігура*, які не є абсолютними синонімами, але які різними авторами тлумачаться по-різному. Наприклад, якщо під тропом розуміти фігуру з переносним чи образним значенням, то деякі перифрази можуть бути тропами, а інші – ні. З огляду на це, О. Селіванова (4) використовує загальний термін "стилістична фігура", а К. Вейлз (1) взагалі уникає класифікації перифраза. З іншого боку, її стисле визначення страждає на іншу неоднозначність, яку несе фраза "than strictly necessary", бо незрозуміло, яким чином мовці мають визначати, скільки слів є абсолютно необхідні, а які ні. Визначення О. Селіванової теж нечітке, бо незрозуміло, чим відрізняється перифраз від інших типів заміни "навмисно" одного знака "іншим знаком".

Таким чином, цей аналіз показує, що вищезгадані критерії є дуже корисними як для оцінки інших нелінгвістичних словників, так і для самоперевірки власних тлумачень під час укладання термінологічного словника.

Оскільки лінгвістичний словник-довідник розрахований на широке коло читачів (як студентів, так і фахівців), то його автори теж мають шукати золоту середину між науковою точністю та зрозумілістю складних понять. Одним із шляхів полегшення розуміння терміну є надання після відповідних означень ілюстративних прикладів. Слід розрізняти конкретні приклади, які ілюструють означене поняття, і приклади, що унаочнюють уживання конкретних значень слів (їхні сполучуваність, конотації, царину вжитку тощо). У термінологічному словнику можуть використовуватися обидва типи ілюстрацій, проте лише перший тип сприяє кращому розумінню самого терміна, в той час як другий спирається на його правильне розуміння. Наприклад, першим типом ілюстрації терміну *вигук* є приклади на кшталт *Ой!*, *Гей!, Нумо!*, *Цить!*, *Киць-киць!*, а другим – словосполучення *емоційний вигук* чи *спонукальний вигук*. У нашому словнику другий тип ілюстрацій використовується переважно для похідних від терміну слів (прикметників та дієслів).

Дотримання принципу мовної послідовності (добір чинних термінів славістики, германістики та романістики, повнота відповідників, розмежування сталих термінів та запропонованих перекладів) має стосуватися й ілюстративного матеріалу. З одного боку, джерелом ілюстративного матеріалу має слугувати не лише українська мова, а з іншого боку, приклади мають бути обмежені лише обраними для словника мовами. Це не означає, що на кожний випадок потрібно надавати приклади чотирма мовами. Річ не лише в економії місця, а й у доцільності. Наприклад, перфект має стосунок до двох мов, де він відрізняється за своїм значенням та вживанням, тому варто дати приклади з англійської та німецької мов. Проте кличний відмінок

притаманний лише українській мові, що диктує мову прикладу. Коли ж явище характерно для всіх обраних мов, приклади двома або більше мовами можуть бути доцільні, якщо вони ілюструють певні відмінності між мовами чи різноманітність способів виразу. Наприклад, сучасні евфемізми можуть відрізнятися у різних мовах через культурно-соціальну зумовленість табу та інший вплив принципу політкоректності.

Щодо зони опису, то практика укладання словника-довідника примушує переосмислити як порядок подання інформації, так і кількість зон опису словникової статті. Пропонується наразі така структура: 1) українське гасло (іменник або словосполучення). Якщо існує кілька варіантів одного слова, то вони подаються поряд (через риску або в дужках). Якщо це не рекомендований термін, він позначається зірочкою; 2) відповідники чотирма мовами, де буквальні, авторські чи місцеві відповідники позначаються зірочкою; 3) пронумеровані означення з прикладами, коли це доцільно (при цьому приклади маркуються графічно ▲). Якщо кілька значень одного терміна мають різні відповідники (як *перифраз* у прикладі вище), тоді ці відповідники подаються після нумерації кожного значення; 4) перехресні посилання наприкінці дефініції кожного значення (спочатку *тж*, а потім *пор*.), якщо потрібно; 5) підгасла у межах кожного значення, якщо потрібно, які теж можуть ілюструватися прикладами. Ці підгасла теж подаються з іншомовними відповідниками, а коли вони мають кілька значень, пропонується нумерація літерами; 6) деривати (прикметники, а також рідше дієслова), які маркуються один раз графічно ■ і подаються з іншомовними відповідниками. Вони часто ілюструються другим типом прикладів, щоб показати їх типову сполучуваність, при цьому значення сполуки легко виводиться із значень її складових.

Наведемо приклади трьох статей, які ґрунтуються на наведених вище засадах.

СИМВОЛ *рос*. **символ**; *англ.* **symbol**; *фр*. **symbole**; *нім*. **Symbol**; 1) умовне візуальне чи вербальне позначення якогось об'єкта чи явища; ▲ *графічний символ* ☺; *хрест* як символ Христа; 2) художній образ на основі умовного зв'язку між об'єктом чи явищем та його позначенням; *пор*. ***алегорія***; ▲ *калина* як символ дівчини; 3) найбільш довільний і найменш мотивований знак (термін семіотики); *пор*. ***іконічний знак***; ***індекс***; ■ **символічний**; *рос*. **символический**; *англ.* **symbolic**; *фр.* **symbolique**; *нім.* **symbolisch**; **Symbol-**; ▲ *символічне значення*; нім. *Symbolbedeutung*; **символізувати**; *рос.* **символизировать**; *англ*. **symbolize**; *фр*. **symboliser**; *нім*. **symbolisieren**; ▲ ♫ *символізує музику*

СИМВОЛІЗМ *рос*. **символизм**, *англ*. **symbolism,** *фр.* **symbolism**; *нім.* **Symbolismus**; 1) сукупність символів; **звуковий с**.; *рос*. **звуковой с**.; *англ*. **sound s.;** *фр.* **s. phonétique, s. de sons**; *нім.* **Lautmalerei**, **Klangmalerei**; (а) сполучення певних звуків для створення звукових ефектів; *тж*. ***ономатопея***; ▲ "*Застогнав, зашумів, заскрипів ліс"* (М. Семенко); англ. "*Jingle-bells, jingle bells*, *jingle all the way*" (пісня); фр. *Poisson sans boisson, c'est poison!* (скоромовка); (б) зв'язок між звуковою формою і словами, що мають подібне

значення; ▲ англ. [sl] у дієсловах легкого руху *slip*, *slither*, *slide*; 2) напрямок у поезії, започаткований 19 ст. у Франції поетами Бодлером, Рембо, Верленом та Маларме.

СКОРОЧЕННЯ 1) *рос*. **сокращение**; *англ.* **acronym**, **abbreviation**; *фр.* **abréviation**; *нім*. **Akronym**, **Abkürzung**; слово, яке створено з початкових літер або звуків слів певної словосполуки; *тж.* ***абревіатура***; ***акронім***; ▲ *МАУ* замість *Міжнародні авіалінії України*; англ. *PC* замість *personal computer* чи *politically correct*; 2) *рос*. **сокращение**; *англ.* **abbreviation**; *фр.* **abréviation**; *нім*. **Abkürzung**; слово, яке створено зі скорочених основ чи слів словосполучення; *тж.* ***абревіатура***; ▲ *Мінфін* замість *Міністерство фінансів*; нім. Soko замість *Sonderkomission*; 3) *рос*. **сокращение**; *англ.* **abbreviation**; *фр.* **abréviation**; *нім*. **Abkürzung**; усічена частина слова, яка рівнозначна нескороченому слову; ▲ *фест* замість *фестиваль; авто* замість *автомобіль*; фр. *ciné* замість *cinéma*; 4) *рос.* **сокращение**; *англ.* **shortening**; **contraction**; **clipping**; *фр.* **abrégement**; *нім*. **Abkürzung**; скорочена граматична конструкція у таких типах мовлення, як неофіційна розмова, реклама, смс тощо; ▲ англ. "*You're right."* замість *"You are right."*; фр. *J'sais pas quoi faire* замість *Je ne sais pas quoi faire*; ■ **скорочений**; *рос*. **сокращенный**; *англ*. **abbreviated**, **shortened**; *фр*. **abrégé(e)**; *нім.* **abgekürzt**; ▲ *скорочені слова;* **скоротити;** *рос*. **сократить**; *англ*. **abbreviate**, **shorten**; *фр*. **abréger**; *нім*. **abbreviieren**, **abkürzen**; ▲ нім. *abbreviieren ein Wort*; *abkürzen einen Satz*

Виключення мовної зони пов'язано з тим, що гасло може бути не лише словом, а й словосполученням (номінативним, ад'єктивним тощо), в той час як похідні прикметники чи дієслова надаються завжди в одному порядку, тобто достатньо буде пояснити це у вступі до словника. Щодо відмови від розміщення перекладів наприкінці статті, то це диктується як можливими розбіжностями між відповідниками різних значень терміна, так і необхідністю надати відповідники підгаслам у межах словникової статті. Практика свідчить, що зона характеристики мовної сфери терміну не є обов'язковою, вона необхідна лише тоді, коли термін використовується у межах однієї теорії чи напрямку. Етимологія терміну теж, на нашу думку, не є необхідна, бо не всі терміни мають чітку етимологію, більшість користувачів, на жаль, не обізнані з грецькою чи латиною, до того ж ця інформація переобтяжувала би зони входу і перекладу, де надаються гасло та іншомовні відповідники.

На завершення хотілося би знову процитувати натхненного практика і теоретика словникарства Сидні Лендау. "Словник – це потужне слово. Автори та видавці виявили, що коли довідкове видання назвати словником, продавати його легше, ніж під іншою назвою, бо це слово свідчить про авторитетність, науковість і точність" [5, с. 21]. Відчуття відповідальності укладачів за те, щоб назва цієї книжки збігалася зі змістом стимулює дискусію і пошук найраціональнішого і якомога кращого підходу до презентації термінів лінгвістики у словнику, який став би авторитетним, корисним і легким у користуванні джерелом інформації для широкого кола студентів та фахівців-мовознавців.

Література

1. *Ахманова О. С*. Словарь лингвистических терминов. – М.: "ЛИБРОКОМ", 2010. – 576 с.
2. *Жалай В. Я., Биховець Н. М., Линник Т. Г., Пархоменко А. Ф., Рахманова І. І., Рубашова Л. М.* Двомовні контрастивні словники перекладача: перший досвід укладання. – К.: Логос. – С. 3–29.
3. *Жалай В. Я., Биховець Н. М., Линник Т. Г., Пархоменко А. Ф., Рахманова І. І., Рубашова Л. М.* Сучасна лінгвотермінографія і принципи створення нового словника-довідника української лінгвістичної термінології // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи / НАН України, Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов. – К.: Логос, 2011. – С. 3–27.
4. *Голубовська І. О., Жалай В. Я., Биховець Н. М., Линник Т. Г., Пархоменко А. Ф., Рахманова І. І., Рубашова Л. М.* Укладання термінологічних словників: концептуальність реєстрових слів-термінів, дискурс словникової статті та напрямки майбутніх досліджень / НАН України, Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов. – К.: Логос, 2012. – С. 3–20.
5. *Ленду Сидні І.* Словники: Мистецтво та ремесло лексикографії /Пер. з англ. Ольги Кочерги. – К.: К. І. С., 2012. – 480 с.
6. *Марузо Ж.* Словарь лингвистических терминов /Пер. с франц. Н. Д. Андреева, под. ред. А. А. Реформатского. Изд. 2-у, испр. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 440 с.
7. *Селіванова О. О*. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
8. *Українська мова*. Енциклопедія / За ред. І. В. Муромцева. – К.: Майстер-клас, 2011. – 400 с.
9. *Concise Oxford Dictionary of Current English* / Ed. J. B. Sykes. – Oxford: Oxford University Press. 1978. – 1368 p.
10. *Matthews P. H*. Concise Oxford Dictionary of Linguistics. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 443 p.
11. *Translators through History* / [Eds. Jean Delise, Judith Woodsworth]. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2012. – 335 p.
12. *Wales K*. Dictionary of Stylistics. – London and New York: Longman, 1990. – 504 p.
13. *Zgusta L*. Manual of Lexicography. – The Hague: Mouton; Prague: Academia, 1971. – 360 p.

References

1. *Akhmanova O. S*. Slovar' linguisticheskikh terminov. – Moskva: "LIBROKOM", 2010. – 576 s.
2. *Zhalay V. Y., Bykhovets' N. M., Lynnyk T. H., Parkhomenko A. F., Rakhmanova I. I., Rubashova L. M.* Dvomovni kontrastyvni slovnyky perekladacha: pershy dosvid ukladannya. – Kyiv: Lohos. – S. 3–29.
3. *Zhalay V. Y., Bykhovets' N. M., Lynnyk T. H., Pakhomenko A. F., Rakhmanova I. I., Rubashova L. M.* Suchasna linghvoterminohrafia i pryntsypy stvorennya novoho slovnyka-dovidnyka ukrayins'koi linhvistychnoi terminolohii // Linhvistyka XXI stolittya: novi doslidzhennya i perspektyvy / NAN Ukrainy, Tsentr naukovykh doslidzhen' i vykladannya inozemnykh mov. – Kyiv: Lohos, 2011. – S. 3–27.
4. *Holubovska I. O., Zhalay V. Y., Bykhovets' N. M., Lynnyk T. H., Pakhomenko A. F., Rakhmanova I. I., Rubashova L. M.* Ukladannya terminolohischnykh slovnykiv: kontseptual'nist' reyectrovykh sliv-terminiv, dyskurs slovnykovoyi statti ta napryamky maybutnikh doslidzhen' / NAN Ukrainy, Tsentr naukovykh doslidzhen' i vykladannya inozemnykh mov. – Kyiv: Lohos, 2012. – S. 3–20.
5. *Landau Sudney I*. Slovnyky: Mystetstvo ta remeslo leksikohrafii /Pereklad z ahhl. Ol'hy Kocherhy. – Kyiv: K. I. S., 2012. – 480s.
6. *Maruzo Zh*. Slovar' linguisticheskikh terminov /Perevod s frants. N. D. Andreyeva, pod. red. A. A. Reformatskogo. Izd. 2, ispr. – Moskva: Yeditorial YRSS, 2004. – 440 s.
7. *Selivanova O. O*. Linhvistychna entsyklopedia. – Poltava: Dovkillya-K, 2011. – 844 s.
8. *Ukrayins'ka mova*. Entsyklopedia / Za red. I. V. Muromtseva. – Kyiv: Mayster-klas, 2011. – 400 s.
9. *Concise Oxford Dictionary of Current English* / Ed. J. B. Sykes. – Oxford: Oxford University Press. 1978. – 1368 p.
10. *Matthews P. H*. Concise Oxford Dictionary of Linguistics. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 443 p.
11. *Translators through History* /[Eds. Jean Delise, Judith Woodsworth]. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2012. – 335 p.
12. *Wales K*. Dictionary of Stylistics. – London and New York: Longman, 1990. – 504 p.
13. *Zgusta L*. Manual of Lexicography. – The Hague: Mouton; Prague: Academia, 1971. – 360 p.